

УДК 94 : 323.23 (=411.16) (47+57 : 477) "192"
DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2025.6.408>

Михайло Журба, Михайло Жолоб, Ольга Перепелюк*

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ БІЛЬШОВИЦЬКОГО РЕЖИМУ (1920–І РР.)

Анотація: *Стаття присвячена комплексному дослідженню повсякденного життя єврейського населення України у 1920-х рр., коли традиційний уклад шtetлів зіткнувся з радикальними соціальними та політичними трансформаціями ранньорадянської доби.*

У роботі розглянуто ключові елементи матеріальної та духовної культури євреїв – традиційний одяг, житлові споруди, дотримання кашруту, а також особливості побутової організації, що дозволяли зберігати етнічну ідентичність в умовах зростаючого державного тиску. Певну увагу приділено міжетнічним взаєминам євреїв та українців, що співіснували у тісному соціальному контакті, впливаючи один на одного, але водночас підтримуючи власні культурні межі.

Проаналізовано вплив радянської антирелігійної політики, спрямованої на руйнування традиційних форм юдейського життя: демонстрації, лекції, агітаційні карнавали та заборона іврити стали інструментами боротьби з релігією та єврейською культурною самобутністю.

Висвітлено соціальні зміни усередині громади, зокрема зростання ролі жінки як носійки родинної пам'яті та водночас учасниці нових економічних процесів.

Важливим аспектом дослідження є аналіз колонізаційної політики радянської влади щодо створення єврейських аграрних поселень, що викликала труднощі адаптації серед переселенців і спричинила напруження у стосунках з місцевими громадами. Стаття показує, як у складних обставинах модернізації та ідеологічного тиску єврейські громади зуміли частково зберегти свій традиційний спосіб життя, водночас зазнаючи глибоких трансформацій, що визначили подальший розвиток їхньої культури та соціальної структури.

Ключові слова: *повсякдення, шtetл, євреї України, радянська політика, антирелігійна кампанія, юдаїзм, матеріальна культура, одяг, житло, кашрут, міжетнічні взаємини, жінка в єврейській громаді*

Постановка проблеми. Дослідження повсякденного життя єврейського населення України у 1920-х рр. набуває особливої актуальності з огляду на складність і суперечливість цього періоду, коли традиційний уклад єврейських громад опинився під потужним тиском радянського соціалістичного експерименту та ідеологічного контролю. Більшовицький

---

* Журба Михайло Анатолійович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9691-8913>; e-mail: m.a.zhurba@udu.edu.ua

Жолоб Михайло Петрович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0745-8412>; e-mail: zholobb@gmail.com

Перепелюк Ольга Максимівна – доктор філософії (історія та археологія), доцент кафедри історії та етнології України історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7261-5811>; e-mail: perepelu4ka@gmail.com

режим, утверджуючи нові соціально-економічні та культурні моделі, здійснював системний вплив на всі сфери єврейського повсякденного життя – від побуту й матеріальної культури до релігійних практик, освіти та міжетнічних стосунків. Саме повсякденність, як найближчий до людини рівень історичної реальності, дозволяє найповніше виявити механізми пристосування, опору й трансформації, що визначали поведінкові стратегії євреїв у перше радянське десятиліття.

Важливість проблеми зумовлена також тим, що єврейське населення було однією з найбільших національних меншин України, а його культурна та соціальна специфіка робила процес взаємодії з радянською владою особливо напруженим. Антирелігійна кампанія, секуляризаційні заходи, реформа освіти, ліквідація іврити, активне впровадження атеїстичної пропаганди та радянської культурної політики докорінно змінювали усталений стиль життя єврейських громад. У свою чергу, міжетнічне співіснування євреїв і українців формувало унікальний простір взаємних впливів, конфліктів та адаптацій, який потребує окремого фахового аналізу.

Додаткової актуальності проблемі надає молодосліджений аспект соціальної історії – зміни в ролі жінки, трансформація родинних відносин, а також матеріальні практики (одяг, житло, харчові норми), через які зберігалася етноконфесійна ідентичність у період політичного тиску.

Отже, всебічне вивчення єврейського повсякдення 1920-х рр. дає змогу глибше зрозуміти процеси соціокультурних трансформацій у ранньорадянській Україні, механізми збереження ідентичності в умовах ідеологічного тиску та ті зміни, що визначили подальший розвиток єврейських громад у 20 ст.

Метою статті є комплексний аналіз особливостей повсякденного життя єврейського населення України в умовах більшовицького режиму у 1920-х рр.

Огляд літератури. Історіографія повсякденного життя єврейської спільноти підрадянської України у 1920-х рр. доволі розлога, про що свідчить хоча б стаття О. Сучкової¹. Тож, вважаємо за потрібне зупинитися лише на короткій характеристиці тих праць, які нами були використані у представленому дослідженні.

Так, Ю. Попова на прикладі повсякденного життя єврейської громади села Джуричів Винницької області дослідила одяг та житло, які тривалий час визначали побут українських євреїв². М. Гаухман охарактеризував секуляризацію радянського єврейства та соціокультурну трансформацію «світу єврейського містечка» у 1920-ті рр.³ У світлі радянської Поділля упродовж 1920-х рр. Т. Антошкіна дослідила становище євреїв регіону⁴. О. Вітринська проаналізувала процес антирелігійної агітації єврейської молоді у

---

¹ Сучкова О. Повсякденність єврейського населення УСРР у міжвоєнний період: вітчизняний історіографічний вимір // Історичні і політологічні дослідження. 2014. № 3-4. С. 122-133.

² Попова Ю. Повсякденне життя єврейської громади села Джуричів Винницької області в другій половині ХХ ст. // Етнічна історія народів Європи. 2022. Вип. 66. С. 89-93.

³ Гаухман М. Ментальний світ першого покоління радянських євреїв 1920-х рр. (на прикладі одного вірша Лейба Квітка) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2015. Вип. 23. С. 193-203.

⁴ Антошкіна Т. Українці та євреї Поділля у 20-х роках ХХ століття в світлі радянської республіки // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Євреї в Україні: історія і сучасність»: Збірник наукових праць. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С. 228-242.

1920-х – на початку 1930-х рр. в Україні⁵. В. Гуменюк, розглядаючи побутовий вимір міжнаціональних відносин, які упродовж 20-30-х рр. 20 ст. існували у селах півдня України, зосередила увагу на відносинах єврейських переселенців з українцями⁶. А. Штерншис висвітлила культурну трансформацію радянських євреїв та особливості їхньої самоідентифікації – і як «радянських людей», і як «євреїв»⁷.

Виклад основного матеріалу. У 1920-х рр. повсякденне життя євреїв України значною мірою зберігало традиційний характер і розвивалося у штетлах – невеликих єврейських містечках, що були важливими осередками релігійної, культурної й економічної активності. У цих громадах поєднувалися давні звичаї та нові соціальні виклики доби: євреї займалися дрібною торгівлею, ремеслами, кустарним виробництвом, діяв активний громадський і культурний простір, включно з єврейськими школами, бібліотеками, театральними трупамі. Попри вплив радянської політики секуляризації та економічних перетворень, штетли залишалися середовищем, де зберігалися ідентичність, мова та релігійні практики, формуючи неповторний ритм щоденного життя єврейського населення України.

Євреї жили пліч-о-пліч з українцями. Представники обох народів взаємодіяли у побуті, зберігаючи при цьому власні традиції, мови та релігійні практики. Попри відмінності у культурних звичаях чи суспільній ролі, їхня повсякденність була тісно переплетена: спільні ринки, сусідські стосунки, виробничі зв'язки та участь у місцевому житті створювали атмосферу постійного міжкультурного контакту. Таке співіснування сприяло формуванню своєрідного соціального ландшафту, в якому різні спільноти взаємно впливали одна на одну, водночас зберігаючи власну ідентичність.

Спільне історичне минуле спонукає до детальнішого вивчення єврейського повсякдення. Однією із найважливіших його матеріальної складової є одяг. Впродовж віків єврейський народний одяг зберігав етнічні риси. В єврейській традиції переважав чорно-білий колір вбрання. Важливою деталлю був головний убір. Якщо говорити про жіночий головний убір, то починаючи від символічного акту під час шлюбної церемонії, одружені жінки покривали голову та ходили, як вдома, так і по вулиці. У більшості випадків голову покривали хусткою, що зав'язувалася під підборіддям. Проте дівчатка та неодружені жінки не робили цього і таким чином мали змогу показувати красу свого довгого волосся. Обов'язком кожного єврея було носіння кошерного одягу. Жінки носили довгі спідниці з бавовни або сатину, демікотонові блузи з довгими рукавами, закриті по шию, й оксамитові запаски. Взимку вони вдягали коротке хутряне пальто – жупан, зовсім як їхні українські сусідки. Чоловіки носили штани по щиколотку, які підв'язували шнурком до ноги. Іноді штани звичайної довжини заправляли у гольфи.

Традиційні єврейські житла відрізнялись від українських хат – їх було побудовано на кам'яному підмурівку, стіни були вкриті тиньком або обмазані глиною та побілені. Кожен будинок мав масивні підвіконня, які використовували як прилавок. Що стосується

⁵ Вітринська О. Антирелігійна агітація єврейської молоді у 1920-их – на початку 1930-их років в Україні // Історична пам'ять. 2009. № 2. С. 97-104.

⁶ Гуменюк В. Побутовий вимір міжнаціональних відносин у селах півдня України (20-30-і рр. XX ст.) // Вісник аграрної історії. 2017. Вип. 19-20. С. 97-101.

⁷ Штерншис А. Советське і кошерне: Єврейська народна культура в Советському Союзі (1923-1939). Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2023. 384 с.

планування традиційного єврейського будинку, то воно відображало специфіку життя євреїв. Будинок поділявся на кілька частин. Перша, що виходила на вулицю, була приміщенням крамниці або парадною кімнатою. Для залучення клієнтів і покупців зовнішню частину будинку робили якомога привабливішою. Двері були двостулкові, вікна різноманітних форм і розмірів. Друга, внутрішня частина будинку, містила кілька кімнат, серед яких були спальні та кухні. Іноді у будинку відгороджувалися маленькі кімнати – «схрони» з вузькими проходами, в яких тримали контрабандний крам для підпільної торгівлі. Найдальшою частиною будівлі був відкритий внутрішній двір. Під будинками влаштовували великі склепінчасті підвали до 3-х метрів глибиною, що часом мали особливу конфігурацію і розміри, значно перевищуючи у плані надземну частину. Покрівля будинку була чотирьох або двоскатною, переважно зробленою з черепиці. Дах виступав своєрідним козирком на 1,5-2 метри за лінією стіни та підтримувався ззовні дерев'яними опорами. Так утворювався своєрідний ганок, що іноді протягувався навколо всього будинку. Крім головного входу, до житла вів також «чорний вхід» з бічного чи тильного фасаду. Всі вікна закривалися віконницями⁸.

Євреї дотримувалися кашруту – систем норм і правил щодо дозволеної юдаїзмом їжі. Вони базувалися на приписах Тори та настановах кількох поколінь мудреців. Тора визначала дві ознаки для кошерних тварин: вони мали бути парнокопитними та жуйними. Різати тварин дозволялося тільки фахівцю-шохету, що знав, як це робити правильно, з дотриманням усіх законів юдаїзму. Єврейський закон забороняв вживати в їжу кров тварин, тому з м'яса усю кров видаляли. Для цього порізане на шматки м'ясо ретельно промивалося і на якийсь час посипалося сіллю (що всотувала кров). Риба, що дозволялася для харчування, також повинна була мати дві ознаки: луску та плавники⁹.

Повсякденність єврейського населення 1920-х рр. була позначена глибокими соціальними, культурними та психологічними трансформаціями. Однією з центральних рис життя євреїв стала матеріальна скрута, що особливо позначалася на жінках. Багато матерів, не маючи змоги придбати іграшки, були змушені знаходити альтернативу повноцінному дитячому дозвіллю. Така нестача ресурсів робила домашній побут полем для імпровізації, а водночас оголювала соціальну вразливість єврейських родин, які опинилися в умовах радянської економічної нестабільності. Особливо помітним стало зростання соціального тягаря на жінку, яка у радянських реаліях часто поєднувала функції годувальниці, виховательки та носійки родинної пам'яті. Жінки не лише брали на себе колись нетипові економічні ролі, а й ставали символами адаптації громади до складних умов радянської модернізації¹⁰.

Особливу увагу приділяла радянська влада боротьбі з юдаїзмом та атеїстичному вихованню молоді. Щойно більшовики закріпились на території України, як одразу повели агресивну антирелігійну пропаганду.

Займалися антирелігійною діяльністю у середовищі євреїв євсекції при КП(б)У, спілки юних воявничих безвірників, комсомольські та піонерські організації. Вони використовували широкий арсенал методів: проводили мітинги, антирелігійні

---

⁸ Попова Ю. Повсякденне життя єврейської громади... С. 90-91.

⁹ Нариси з історії та культури євреїв України. Київ: Дух і літера, 2009. С. 282-283.

¹⁰ Гаухман М. Ментальний світ першого покоління радянських євреїв... С. 198, 200.

демонстрації, лекції та бесіди атеїстичного змісту. Для того, щоб відокремити від релігійного впливу родини планували дитячий відпочинок і розваги: прогулянки, екскурсії, вечірки, кіно, участь у карнавалах.

Найбільш активно антиюдейські заходи проводились напередодні великих єврейських свят¹¹. Так, у вересні 1922 р. у дні іудейських свят в клубі імені Рози Люксембург на взуттєвій фабриці та серед транспортників Одеси було прочитано доповіді антирелігійного змісту. З нагоди свята Йом-Кіпур місцева влада влаштувала показовий «суд над Судним днем», який відвідало 800 робітників. Тоді ж у місті відбулася й антирелігійна демонстрація. У пропагандистській ході взяли участь кілька тисяч єврейських робітників, а також сотні дітей із профшкіл та інтернатів¹². Наступного року у Тульчині комсомольці влаштували під час свята Йом-Кіпур гучний карнавал із використанням музичного супроводу та факельною ходою, у котрому, за повідомленнями євсекції, взяло участь більше ніж 2500 осіб. Тоді ж у Вінниці, в радянських трудових школах і дитячих будинках, завідувачі провели бесіди антирелігійного змісту. Подібні заходи налаштовували дітей проти рабинів і батьків, як носіїв традиційного світогляду¹³. Комуністи й надалі не припиняли практику влаштування дійств, які були покликані відштовхнути євреїв від вшанування традиційних релігійних свят. 1929 р., відповідно до планів єврейських секцій окружних комітетів КП(б)У було влаштовано грандіозну антипасхальну кампанію. До прикладу, жителям Запоріжжя було представлено вистави антирелігійного змісту, у місті відбулася антиюдейська демонстрація «із закликами та плакатами», а в залі індустриального технікуму з антирелігійними доповідями виступили єврейські письменники, які приїхали спеціально для цього з Харкова. Протягом року неодноразово організовувалися масові антиюдейські демонстрації та карнавали. У Сталіно в цих заходах взяло участь майже 9 тис. осіб. У Києві відбулася десятитисячна демонстрація школярів. Учасники мітингів, що охопили Зіновівськ, Артемівськ, Кременчук, Одесу, Миколаїв, вимагали закриття «гнізд релігійного дурману» – синагог¹⁴.

Ще одним кроком більшовицького режиму у боротьбі з юдаїзмом стало припинення викладання на івриті. Друкувати книжки цією мовою не дозволялося. Такий крок був пов'язаний із тим, що іврит вважався релігійною мовою та боротьба з нею розглядалася як боротьба з юдаїзмом¹⁵.

Для єврейських дітей 8-14 років передбачалося навчання у семирічних єврейських трудових школах, а також мішаних (українсько-єврейських, російсько-єврейських, українсько-російсько-єврейських), де викладання проводилось на ідиш, проголошеному мовою єврейських трудових мас. Наприклад, у 1924 р. на Поділлі налічувалось 2016 трудових шкіл, з них 1752 були українськими, 91 – єврейська. Особливо гостро стояла проблема навчання рідною мовою єврейських дітей, оскільки на 40-60% містечкові російські школи та українські школи-гімназії відвідувались євреями¹⁶.

---

¹¹ Вітринська О. Антирелігійна агітація єврейської молоді... С. 99.

¹² Журба М., Жолоб М. Піднесене і земне: релігійні громади етнічних меншин в умовах комуністичного режиму в Україні (20-30-і рр. ХХ ст.). Вінниця: ТОВ «Твори», 2019. С. 125-126.

¹³ Вітринська О. Антирелігійна агітація єврейської молоді... С. 99.

¹⁴ Журба М., Жолоб М. Піднесене і земне: релігійні громади... С. 126.

¹⁵ Вітринська О. Антирелігійна агітація єврейської молоді... С. 99.

¹⁶ Антонішина Т. Українці та євреї Поділля... С. 237.

Більшовицький режим активно використовував єврейську народну культуру як інструмент для маніпулювання єврейською суспільною думкою. Цінності радянської ідеології активно вкладали в оповідання, театральні постановки, єврейські пісні, навіть у нові державні свята¹⁷.

У 1924 р. був заснований Комітет із земельного устрою єврейських трудящих («Комзет»). Завдяки його діяльності на півдні України було створено декілька сільськогосподарських колоній, куди переселялися тисячі євреїв¹⁸. Єврейські переселенці від народження були мешканцями міст. Тому відсутність брукованих вулиць, електричного світла, кіно, театру, доступу до книг, періодики, інших переваг міського життя викликала у новоприбулих колоністів відчуття дискомфорту, яке негативно позначалося на сімейних взаєминах. Деякі зивкали до існуючих умов, інші поверталися додому, ще частина намагалася улаштувати життя «по-міському». Ідентифікуючи себе з міською культурою, переселенці культивували саме її. Починали займатися ремеслами та кустарювати як у місті, не проявляючи особливого завзяття до хліборобської справи. Це викликало непорозуміння та дратувало жителів сусідніх сіл і колоній, які не розуміли нащо держава витрачає кошти і земельні ресурси. Наділення євреїв землею загострювало деструктивні антисемітські настрої у середовищі сусіднього населення. Негативне ставлення селян до цього акту зумовлювалося пануванням серед них уявлення про землю як про недоторкану власність громади, що її могли обробляти винятково спадкові хлібороби¹⁹.

Висновки. Повсякденне життя євреїв України у 1920-х рр. поєднувало глибоку традиційність зі зростаючими викликами радянської доби. Штетли залишалися осередками релігійного, культурного й економічного життя, де зберігалися мова, звичаї та ремесла, попри посилення політики секуляризації. Співіснування євреїв та українців вирізнялося тісними побутовими й соціальними контактами, що створювало унікальний міжкультурний простір, в якому обидві спільноти взаємодіяли, не втрачаючи власної ідентичності.

Матеріальна культура – одяг, житло, харчові практики – залишалася важливим чинником збереження етнічних традицій, а дотримання кашруту чи специфічної архітектури штетлів свідчило про сталість духовних орієнтирів. Водночас економічна нестабільність і матеріальна скрута особливо позначалися на єврейських родинях, а провідну роль у пристосуванні до нових умов відігравали жінки, на яких лягали як побутові, так і культурно-виховні функції.

Радянська влада активно здійснювала антирелігійну політику, спрямовану насамперед на молодь: демонстрації, лекції, карнавали та заборона івриту мали розірвати зв'язок поколінь із юдейською традицією. Освітні та культурні зміни, зокрема поширення навчання на ідиш і використання народної творчості для радянської пропаганди, свідчать про прагнення влади контролювати духовний розвиток єврейської громади.

Колонізаційні проекти, що намагалися перетворити міських євреїв на хліборобів, лише загострили соціальні суперечності, спричинили труднощі адаптації переселенців та підсилили антисемітські настрої серед місцевого населення. У цілому повсякденність євреїв

---

¹⁷ Штерншис А. Советське і кошерне... С. 22-23.

¹⁸ Ibid. С. 24.

¹⁹ Гуменюк В. Побутовий вимір міжнаціональних відносин... С. 98.

у 1920-х роках постає як складний процес взаємодії традиції та модернізації, збереження ідентичності та пристосування до нових соціально-політичних реалій, які визначили подальший шлях єврейських громад в Україні.

Mykhailo Zhurba, Mykhailo Zholob, Olha Perepeluk

Daily Life of the Jewish Population of Ukraine under the Bolshevik Regime (1920s)

Abstract: The article offers a comprehensive examination of the everyday life of the Jewish population in Ukraine during the 1920s, a period when the traditional social fabric of the shtetl confronted profound social, economic, and political transformations brought about by the early Soviet regime.

It explores the essential components of Jewish material and spiritual culture – traditional clothing, architectural features of Jewish dwellings, adherence to kashrut, and specific forms of household organization that enabled communities to preserve their ethnic distinctiveness amid growing state pressure and ideological control. Considerable attention is devoted to the dynamics of interethnic coexistence between Jews and Ukrainians, who lived side by side in continuous social interaction. Their mutual influences, shared marketplaces, and everyday contacts shaped a unique multicultural environment in which both groups maintained their cultural boundaries while engaging in active exchange.

The study also analyzes the far-reaching impact of Soviet anti-religious policies aimed at dismantling the foundations of Jewish religious life. Public demonstrations, atheistic lectures, propagandistic carnivals, and the prohibition of Hebrew functioned as tools of ideological coercion designed to sever the younger generation from Jewish religious tradition and cultural autonomy.

The article highlights internal social shifts within Jewish communities during this turbulent decade, particularly the increasing role of women, who became key figures in sustaining household stability, transmitting cultural memory, and adapting families to new economic realities.

A significant component of the research is the examination of Soviet colonization policies that sought to establish Jewish agricultural settlements in southern Ukraine. These initiatives generated substantial challenges: urban-born settlers struggled to adjust to rural life, local populations expressed resentment over land redistribution, and tensions intensified due to rising anti-Semitic sentiments. By analyzing these multidimensional processes, the article demonstrates how Jewish communities navigated the hardships of modernization, ideological persecution, and socio-economic restructuring. Despite intense external pressures, they managed to preserve crucial elements of their traditional lifestyle, even as they underwent transformative changes that reshaped their cultural practices, communal structures, and long-term development.

Keywords: everyday life, shtetl, Jews of Ukraine, Soviet policy, anti-religious campaign, Judaism, material culture, clothing, housing, kashrut, interethnic relations, woman in the Jewish community